

**ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ЗЛАГОДИ
ТА ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Панченко Тетяна Василівна,
докторант кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова

УДК 323.174:321.7

**РЕГІОНАЛЬНА І ЛОКАЛЬНА ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК СКЛАДОВІ КУЛЬТУРИ
СУБСИДІАРНОЇ ДЕМОКРАТІЇ**

У статті досліджуються проблеми територіальної ідентичності, передусім регіонального і локального рівней, в контексті перспектив утвердження субсидіарної демократії. Відповідні ідентичності розглядаються як базові рівні системи ідентифікаційних практик людини, що визначають демократичні основи політичної культури.

Ключові слова: субсидіарна демократія, територіальна / регіональна / локальна ідентичність, політична культура.

В статье исследуются проблемы территориальной идентичности, прежде всего регионального и локального уровней, в контексте перспектив становления субсидиарной демократии. Соответствующие идентичности рассматриваются как базовые уровни системы идентификационных практик человека, определяющие демократические основы политической культуры.

Ключевые слова: субсидиарная демократия, территориальная / региональная / локальная идентичность, политическая культура.

The article deals with the problem of territorial identities on regional and local levels in the context of prospects of subsidiary democracy. These identities are considered as basic levels of human identification, that determines democratic bases of political culture.

Key words: subsidiary democracy, territorial / regional / local identity, political culture.

У попередніх публікаціях автора, присвяченим проблемам демократії, принципу субсидіарності та утвердженню субсидіарних відносин [1-3] було обґрунтовано концепт «субсидіарної демократії» як форми демократії, що реалізується на різних рівнях політичної взаємодії від локального до глобального. Забезпечуючи розподіл функцій, повноважень і компетенцій між цими рівнями, виходячи з права нижчого рівня на першочергову дію у порівнянні з вищим, субсидіарна демократія ґрунтується на сполученні цінностей свободи, справедливості, відповідальності та загального блага. У межах даної публікації зупинимося на політико-культурному вимірі субсидіарної демократії, а саме одному з її компонентів – ідентичності як явищі, що зумовлює неоднорідність та багаторівневність політичної культури, появу різноманітних субкультур. Оскільки утвердження багаторівневих політичних відносин відбувається передусім у різних територіальних просторах, сфокусуємо увагу на тих аспектах, які фіксують самоідентифікацію особистості з певною територіальною спільнотою або просторово-територіальну ідентифікацію.

Питання просторово-територіальної ідентичності, ідентифікації останнім часом досліджувалось у працях І. Бусигіної, В. Гельмана, Е. Морозової і Е. Улько, Л. Нагорної, С. Савоскула, А. Слиза і М. Щепананського та ін. Усі вони визнають, що поняттям «територіальна ідентичність» охоплюється комплекс колективних ідентифікацій, що мають у своїй основі просторові ознаки. Осмислюючи природу територіально-просторових ідентичностей – від глобальної до локальної в різних системах координат, в цих працях наголос незмінно робиться на «визнанні тією чи іншою територіальною спільнотою таких спільних цінностей, які не тільки визнаються «своїми», але й здатні становити тривку основу для консолідації» [4, с.66]. Остання, на нашу думку, виступає важливішою

передумовою для організації політичного життя на демократичних засадах, політичної участі громадян та їх впливу на прийняття суспільнозначущих рішень. Відповідно ієрархія територіальних ідентичностей, де нижчі рівні співіснують з вищими, виступає тим каркасом, на якому будується культура субсидіарної демократії.

У межах даної публікації зупинимося передусім на нижчих рівнях територіальної ідентичності – регіональній і локальній, здійснимо спробу виявити їх підвалини, складові, з'ясувати їхню роль в ієрархії територіальних ідентичностей й в утвердженні культури субсидіарної демократії.

Локальна (ідентичність з конкретним містом, селом, певною місцевістю) та регіональна ідентичності (ідентичність з певною регіональною спільнотою) займають особливе місце в системі ідентифікаційних практик людини. Для них територія виступає основним градієнтом та чинником соціалізації індивіда і політичної мобілізації. Саме локальну й регіональну ідентичність мав на увазі автор фундаментальних праць з націоналізму Ентоні Сміт у своєму дослідженні колективних ідентичностей, ставлячи фактор території на друге місце після роду в системі ідентифікації людини. Більш того, перевагу даного виду колективної ідентичності перед родовою дослідник вбачав у тому, що місцева й регіональна ідентичність володіють більшою об'єднуючою силою. «Локальності та регіональності, здається, властива та сила гуртування, якої здебільшого бракує диференціації за родом» [5, с.13], зазначає він. Разом з тим Сміт застерігає проти надмірної переоцінки регіоналізму: «Вкрай рідко можна спостерегти могутній і згуртований регіональний рух... В більшості випадків «регіоналізм» нездатний забезпечити мобілізацію свого населення з його окремими наріканнями та особливими проблемами. Крім того, регіони дуже важко визначити географією; часом у них декілька центрів, а кордони розмиті [5, с.13-14].

Ідентифікація на мезорівні – проміжному між загальнонаціональною та локальною ідентифікацією або регіональна ідентичність останнім часом привертає увагу дослідників всього світу у зв'язку з тенденціями зростання ролі регіонів у міжнародному поділі праці та транскордонному співробітництві. Окрім того, регіональна ідентичність викликає інтерес дослідників процесів націотворення, які виходять з того, що регіональна ідентифікація сильніше проявляється в суспільствах, де не завершився процес формування національної ідентичності. При цьому, варто відзначити, що дослідження й навіть елементарне звернення до феномену регіональної ідентичності, як правило, завжди відбувається у її співвідношенні з ідентичністю національною. Ми також, слідуючи традиції, що склалась, розглянемо деякі аспекти регіональної ідентичності у її безпосередньому зв'язку з національною.

Регіональна ідентичність як суб'єктивна соціально-географічна реальність формується на підставі почуття спільності володіння та користування певною територією, власних соціальних зв'язків, способів організації життєдіяльності, системи цінностей, що відрізняються від загальнонаціональних. Якщо для національної ідентичності територія виступає як один з її компонентів, який співіснує з іншими, то для регіональної ідентичності територіальний фактор відіграє провідну роль. Регіональна ідентичність безпосередньо пов'язана з територією, яка значуща для індивіда та спільноти, і сприймається як Батьківщина чи мала Батьківщина.

Розвиток регіональної ідентичності передбачає наявність принаймні двох видів передумов: культурних та соціально-економічних [6, с.162]. Особлива регіональна історія, традиції або міфи (які виступають часто як інтерпретації минулого), мова, релігія, регіональна література, музика, фольклор складають передумови розвитку регіональної ідентичності культурного характеру. Саме на цій основі будуються регіональні ідентичності європейських етнічних регіонів. Міжрегіональні диспропорції в рівнях соціально-економічного розвитку утворюють передумови регіональної ідентичності соціально-економічного характеру. На культурно-історичні і соціально-економічні передумови регіональної ідентичності накладається географічний чинник, що визначає територіальну ієрархічність і (або) неоднорідність. Іншими словами відіграє певну роль або віддаленість від центрального місця (міра периферійності), або різкі відмінності між макрорегіонами країни

(градієнта Північ/Південь або Схід/Захід). Цей географічний чинник відрізняє регіональну ідентичність від національної.

При здійсненні спроби перенесення ідеї Б. Андерсона «уявлених спільнот» на регіональний ґрунт, виявляється, що регіональні ідентичності менш міцні у порівнянні з національними. Національній державі, зазначає Л. Нагорна, в принципі не складно будувати два міфи – історичний та географічний – на спогадах про уславлених пращурів та священні рубежі. Субнаціональним регіонам набагато важче «винаходити традицію» на такому ґрунті – адже, як правило, регіони не є однозначно визначеними ні з історичного, ні з географічного погляду, а рубежі між ними часто є лише результатом прагнення до управлінської ефективності [4, с.55]. Окрім того, якщо Андерсон вбачав нації як закриті системи («спільнота, що має певні межі..., поза якими існують інші нації» [7, с.334]), то регіони, навпаки, повинні розглядатися як відкриті. Тому регіональні ідентичності не замінюють і не відмінюють національні, вони в більшості випадків носять додатковий характер і є системою не жорстких, обов'язкових, але швидше рихлих і гнучких зв'язків. Причому вони можуть виступати додатковими як по відношенню до національних, так й по відношенню до ідентичностей нижчого рівня. Додатковий характер регіональних ідентичностей по відношенню до локальних відповідає доктрині субсидіарних політичних відносин, де кожний наступний рівень є додатковим по відношенню до нижчого.

З регіональної ідентичністю (мезорівень) співіснує ідентичність нижчого, базового рівня – локальна ідентичність (мікрорівень). Термін «локальний» є похідним від латинського «localis», що означає «конкретне місце» або «розташування у просторі». Своєрідну характеристику місця та простору, яку дав американський географ китайського походження І-Фу Туан. «Простір, писав він, у західному світі є загальноприйнятим символом свободи. Простір відкритий, передбачає майбутнє й побуджує до дії... Закритий й олюднений простір стає місцем. У порівнянні з простором місце є спокійним центром певних цінностей. Людям необхідне як місце, так й простір. Місце – це безпека, простір – це свобода; ми прив'язані до першого й тужимо за другим. Немає кращого місця, ніж дім...» [8, с. 75] Рідний дім як головний символ місця зберігає сліди, які залишила історія, він пов'язаний з сім'єю, її долею. Він виступає головним елементом малої батьківщини для багатьох поколінь, основою, що формує локальну ідентичність. Однак дім є не єдиною опорою для локальної ідентичності. Певну роль в її формуванні відграють самотутні люди, магічні місця. Як слушно зауважують Е. Морозова і Е. Улько, локальна ідентичність може реалізовуватися через ідентифікацію з окремими елементами:

- ідентифікація з малою батьківщиною;
- місцем народження;
- ідентифікація з особливостями ландшафту і клімату;
- ідентифікація із значимими історико-культурним подіями;
- ідентифікація із значимими людьми: відомими особами; з близькими, друзями (безпосередні контакти), колегами по роботі;
- ідентифікація з економічною спеціалізацією територій і рівнем соціально-економічного розвитку;
- ідентифікація з особливими реальними або приписуваними межами колективної поведінки [9, с.139].

Багатоманітність елементів локальної ідентичності свідчить, що її формування відбувається під впливом багатьох факторів. До них російський етнолог С.С. Савоскул додає також уявлення про сучасний стан суспільства, в якому перебуває особистість та з яким вона себе в тій чи іншій мірі ототожнює, оціночні судження про свою спільноту та її соціокультурне та природне середовище, уявлення про сусідні та інші співтовариства, з якими взаємодіють представники даної групи тощо [10, с.58]. Цей значний перелік елементів локальної ідентичності та факторів її формування демонструє, що за кількістю джерел формування локальна ідентичність переважає над регіональною.

Отже, локальна ідентичність є формою ідентифікації людини з локальним або місцевим співтовариством, відчуттям причетності до подій, що відбуваються на території безпосереднього мешкання (міста, району, селища, села, мікрорайону). Вона виявляється у формуванні певної системи цінностей і норм поведінки жителів території. При цьому співтовариства міста, району, селища, села, мікрорайону володіють умовно кажучи різними атрибутами локальності. Іншими словами не усі вони є у повній мірі локальними співтовариствами. Щоб оцінити їх відповідність категорії «локальне співтовариство», варто виокремити його головні ознаки.

Передусім, відносини, що виникають між членами локального співтовариства мають характер безпосередніх контактів. Акторів локальної сцени об'єднує певна єдність цілей і засобів, що слідує із спільності повсякденного життя. Вони сприяють розвитку й мобілізують суспільну поведінку [11, с.4]. Отже, організація безпосередніх відносин між людьми й підтримка контактів між ними, властиві для локального співтовариства, зумовлює обмежену кількість його членів. Вважається, що в ідеалі локальне співтовариство нараховує не більше 5000 жителів. Невипадково, у різноманітних концепціях адміністративно-територіального поділу саме ця кількість населення вважається оптимальною для адміністративно-територіальної одиниці базового рівня. Якщо число жителів збільшується, зростає анонімність та зменшується суспільний контроль

По-друге, локальне співтовариство відчуває необхідність у певних соціальних інститутах, з якими пов'язане життя кожної людини. Оскільки людина народжується, вчиться, працює, відпочиває, боліє й вмирає, місцеве співтовариство потребує лікарні з родильним відділенням, дитячі садки, школи, підприємства, церкви, пункти побутового обслуговування, місця відпочинку й нарешті цвинтарі як особливі місця суспільної пам'яті, що об'єднують тих, хто пішов, й тих, хто залишився.

Отже, лише співтовариства окремих сіл, селищ, малих міст відповідають цим ознакам локальних співтовариств. На урбанізованих територіях локальні співтовариства витісняються територіальними співтовариствами (community) [11, с.4], для яких властиві менш стійкі зв'язки між членами, більш низький рівень індивідуальної та колективної ідентифікації, готовність до міграції, менш тісні відносини з родиною, а також слабке почуття спільного господарювання. За великим рахунком ідентифікацію мешканця великого міста з відповідним містом лише з певною умовністю можна назвати локальною, вона ближче до регіональної. Його локальне співтовариство розширюється в окремих випадках до кількох мільйонів жителів, в результаті чого втрачає ознаки «локальності». Лише в окремих випадках можливе формування додаткового, базового рівня ідентичності - ідентифікації з районом, мікрорайоном. Хоча оскільки відповідна спільнота є переважно утворенням штучного характеру, вона володіє лише обмеженими атрибутами локальності.

В умовах сучасної територіальної організації суспільного життя локальні співтовариства співіснують з іншими територіальними. Невипадково для виокремлення спільнот на місцевому рівні використовують категорії «територіальний публічний колектив», «територіальний колектив громадян», «територіальна громада», для яких показник чисельності населення стає другорядним. Хоча кожна з цих категорій характеризується різними підходами та кваліфікуючими ознаками, їх об'єднує право членів на реалізацію публічної влади безпосередньо або через обраних представників, що реалізується через систему місцевого самоврядування. Відповідно головним критерієм для виокремлення територіальної громади (територіального колективу тощо) є не чисельність населення, а наближеність влади та суспільних послуг до населення. Відповідно за цієї логікою, як одне село, так і мегаполіс, є територіальною громадою.

Отже, територіальні громади, на відміну від локальних співтовариств, виступають повноправними суб'єктами політичних відносин. Тому коли говорять про локальну політичну культуру мають на увазі фактично політичну культуру рівня територіальних громад. Так, М. Лендел локальну політичну культуру визначає як «культуру, що склалася в громадах, і до якої належать представники місцевих урядів [12, с.22]. Хоча, коли Г. Алмонд і

С. Верба згадували «локальне» коріння політичної культури, обґрунтовуючи модель громадянської культури, вони мали на увазі скоріше культуру локальних співтовариств. Зокрема, патріархальну складову громадянської культури вони пов'язували з «локальною» роллю членів сімей, соціальних і громадських організацій, спільнот поза межами політики, тобто фактично з системою суспільних відносин на рівні локального співтовариства.

Отже, локальні співтовариства, наряду з сім'єю, в усі часи були основним елементом суспільної структури. Спочатку процеси індустріалізації, потім глобалізації кидають чисельні виклики локальним співтовариствам та локальній ідентичності. Якщо індустріалізація та викликана нею урбанізація розширює межі локальних співтовариств, перетворюючи їх на територіальні, то глобалізація загалом анулює уявлення про те, що ми живемо у закритих, обмежених один від одного просторах. Вона «знищує» відстань, утворюючи світ у якому географічні й політичні бар'єри не від чого не захищають й не обмежують. Разом з тим глобалізація означає не лише делокалізацію, але й релокалізацію, у ході якої локальні співтовариства зміцнюють свій вплив на відповідні національні контексти [6, с.267]. Відповідно локальна ідентичність у умовах глобалізації не втрачає свого значення. В умовах глобальної нестабільності локальна ідентичність часто виступає істотною опорою для людини в можливості мати визначеність власного положення в системі соціального простору, стає підставою для активності і частково компенсує втрату інших досить важливих соціальних ідентичностей. Більш того, глокалізація як результат синтезу глобального і локального дає можливість для утворення нових локальних спільнот, що зосереджені навколо певної місцевості, але вбирають в себе всі риси спільнот, що існують на глобальному рівні. Крім того, об'єднання у нові локальні (глокальні) спільноти можливе не лише навколо певного місця, але і навколо спільних інтересів та ідей, які не завжди легітимують себе через власну «ідею минулого». Дроблення та розпад великих історичних наративів якраз і викликаний загальною децентралізацією ідентичностей в сучасному суспільстві, а не однією лише їх переорієнтацією з національної держави на окремих «локус».

Таким чином, локальна, як й регіональна ідентичності, є основою для відповідних політичних культур й організації політичного життя у територіально обмежених просторах. Високий рівень відповідних ідентичностей означає готовність до дій на користь колективу – відповідної територіальної спільноти, у тому числі інноваційних заходів, й навпаки велика дистанція по відношенню до локального та регіонального пов'язана не лише з пошуком інших груп та систем, але й відмову від набуття елементарних навичок участі у прийнятті суспільнозначущих рішень. Високий рівень локальної й регіональної ідентичності – необхідна умова для субсидіарних політичних відносин, які будуються з низу до гори, але не достатня. Вони вимагають з боку носіїв відповідних ідентичностей особливого відношення до зовнішніх змін, у тому числі тих, що викликані глобалізацією. З чотирьох можливих варіантів відношення до зовнішніх змін – консервативного (спрямоване на збереження у незмінному вигляді цінностей та структур локальної спільноти), адаптаційного (спрямоване на збереження цінностей, структур та місцевих систем, що не суперечать тенденціям глобалізації), адаптаційно-інноваційного (разом з збереженням цінностей, структур та місцевих систем відкриває можливості для засвоєння інновацій) та дезінтеграційно-інноваційного (відторгає традиційні локальні цінності, структури й системи, приймаючи інновації) [12, с.6], багаторівневим політичним відносинам на засадах субсидіарності сприяє лише адаптаційно-інноваційне відношення. Отже, високий рівень локальної та регіональної ідентичності має триматися на прагненні до збереженні цінностей, структур та місцевих систем, що не суперечать тенденціям глобалізації, що сполучається з відкриттям можливостей для засвоєння інновацій.

Підсумовуючи вищевикладене, відзначимо, що територіальні ідентичності, передусім, регіональна і локальна, відіграють важливішу роль в ідентифікаційній системі людини, що включена в систему багаторівневих політичних відносин. Відчуття приналежності до локальних та регіональних співтовариств зумовлює готовність до дій на користь відповідної

територіальної спільноти, що формує навички політичної участі громадян та впливу на прийняття суспільнозначущих рішень. Безпосередність контактів, що притаманна локальним співтовариствам, та наявність широкого кола джерел для формування локальної ідентичності зумовлює її первинність по відношенню до регіональної ідентичності та ідентичностей наступних рівней. Рихлість і гнучкість зв'язків усередині регіональних співтовариств та обмежена кількість джерел для формування регіональної ідентичності зумовлює додатковий характер ідентичності даного рівня не лише по відношенню до локальної, але до національної ідентичності. Водночас з посиленням регіональної складової у світовому політичному відбувається зміцнення регіональної ідентичності, оскільки не локальні співтовариства чи місцевості, а регіони стають суб'єктами міжнародних відносин. У цьому зв'язку перспектива пірамідальної будови територіальних ідентичностей, де кожний вищий рівень виступатиме додатковим по відношенню до попереднього, виглядає як міцна основа для реалізації субсидіарної демократії.

Перспективи подальших розвідок автора будуть пов'язані з визначенням місця й ролі ідентичностей вищого рівня – національної і наднаціональної – в утвердженні культури субсидіарної демократії.

Література:

1. Панченко Т.В. Субсидіарна демократія в умовах глобалізації і регіоналізації політичного простору / Т.В. Панченко // Політичний менеджмент. — 2009. — № 5. — С. 36—45.
2. Панченко Т.В. Субсидіарне врядування: баланс глобальних, національних, регіональних і локальних владних інституцій / Т.В. Панченко // Вища освіта України. — 2009. — № 3. — С. 56—64.
3. Панченко Т.В. Субсидіарність і демократія: витоки, суперечності та перспективи взаємодії / Т.В. Панченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Питання політології». — Вип.16. — 2010. — № 885. — С. 63—70
4. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст [Текст]: [Моногр.] / Л.П. Нагорна. — К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. — 405 с.
5. Сміт Е. Національна ідентичність [Текст]: [Моногр.] / Ентоні Сміт Д. — К.: Основи, 1994. — 224 с.
6. Бусыгина И.М. Политическая регионалистика: [Учеб. пособие] / И.М. Бусыгина. — М.: Университет; РОССПЭН, 2006. — 280 с.
7. Андерсон Б. Уявлена спільнота / Бенедикт Андерсон // Націоналізм: Антологія: [2-е вид.] / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: Смолоскип, 2006. — 684 с. — («Політичні ідеології»). — С. 333—342.
8. Tuan Yi – Fu. *Przestrzeń i miejsce / Yi - Fu Tuan* ; przełożyła Agnieszka. Morawińska. — Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987. —253 s..
9. Морозова Е.В. Локальная идентичность: формы актуализации и типы / Е.В. Морозова, Е.В. Улько. — ПОЛИТЭКС. —2008. — № 4. — С. 139—151.
10. Савоскул С.С. Этнос, общество, государство. Локальная идентичность современных россиян (опыт изучения на примере Переславля-Залесского) / С.С. Савоскул // Этнологическое обозрение. — 2005. — № 2. — С. 58—73.
11. Слиз А. Локальная и региональная идентичность в процессе глобализации / А. Слиз, М. Щепанський // Вісник СевДТУю Вип. 94: Філософія: зб. наук. пр. — Севастополь: Вид-во: СевНТУ, 2009. — С. 3—7.
12. Лендзел М. Теоретико-методологічні засади аналізу локальної політичної культури / Мирослава Лендел // Політичний менеджмент. — 2008. — № 5. — С. 11—24.